Spirit of Bosnia / Duh Bosne
An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Stari Turist u Novoj Bosni

Milka Žicina

Nekada, pre rata, slušali smo mnogo o tome kako je naša zemlja lepa i bogata. Slušali smo priče kako je lepo provoditi proleće na moru, leto na Bledu i zimu u skijanju po slovenačkim i bosanskim planinama. Radni ljudi hladno su slušali priče o tim njima nepristupačnim prirodnim lepotama isto tako kao sto su slušali o bogatstvu zemlje u kojoj siromašno žive. Od prirodnih lepota radnik u gradu mogao je videti samo reklamne fotografije po putničkim biroima, a od priča o bogatstvu nije imao nikakve koristi: ništa od toga nije bilo njegovo. Vlastodršci stare Jugoslavije prodavali su sve: i sirovo bogatstvo i lepotu naše zemlje. Trgovali su svačim: i našim rudnicima–na parče i đuture, i nasom pšenicom, i našom radnom snagom, i prirodnim lepotama, pa su čak, potpuno bestidno, trgovali i zaostalošću svojih "podanika."

U turističkim prospektima od pre rata, Bosna i Hercegovina reklamirane su pod naslovom "Orijent u Jugoslaviji." I da ne bi tamo neko, ko se prezasitio glavne svetske turističke atrakcije–kockarnice u Monte Karlu, i sedenja u pletenim foteljama po terasama mondenskih letovališta, možda posumnjao: otkud u jednoj evropskoj zemlji, na najužoj periferiji zrelih kapitalističkih država da se tako konzerviše primitivizam ljudi i prirode, kad se zna u svim nemačkim, engleskim, belgijskim i tako dalje bankama da moderni instrumenti–ček i akcija–funkcionišu potpuno moderno i u toj zemlji? Da ne bi, dakle, takvo jedno iskustvo o zemlji Jugoslaviji, sa bogatim rudnicima i trzištima, no kojima su vec smeštene sve stranokapitalističke tezge, ulilo nevericu stranim turistima–prospekti su ih na sve načine, i slikama i tekstom, uveravali da će iz evropskih centara direktnim brzim vozovima, ovde u kraljevskoj Jugoslaviji, uleteti pravo u Srednji vek. Slike su, zato, prikazivale: na ulicama zaostalost, nepismene žene i ljude, feređe, krivudave uličice bez kanalizacije, minareta, stare česme, i bakarno posuđe, srednjevekovne zanatlije, koji povazdan sede podvijenih nogu pred čepencima, a begove i drugu "orijentalnu" gospodu pred kafanama, dok iza isturenih crnih rešetaka na prozorima uzdišu skrivene haremske lepotice…Sve je to zaostalo, to je tačno, naglašavau između redaka stari prospekti–i nepismeno i nekulturno, nema kanalizacije ni vodovoda, to se, doduše, u ovim stisnutim naseljima, koja vam predlažemo da vidite, sukobljava s higijenom, ali: mi negujemo tu nazadnost kao "retku svojstvenost," zbog koje se Bosna i Hercegovina naziva "jugoslovenskim Orijentom."

Bosna? To je–izvolite to zabeležiti u svoju putnu beležnicu pod datumom 1938 godine–to je patrijarhalni Orijent i ja vam, u svojstvu zvaničnog vodiča, pokazujem

samo fragmente bosanske egzotike, kao karakteristike, po kojoj je ovaj brdoviti kraj, tako smo evo naveli u prospektu, prvoklasna atrakcija za strance. Orijent, takoreći, u centru Evrope! Kololonijalna egzotika i kolorit kolonije odmah tu, na domet i dohvat hipermodernih kapitalističkih država…Zašto ima toliko nepismenih? Oprostite, ali to ne spada u prospekt! Drvena ralica? No, pa i to je ta egzotična svojstvenost!

*

Hladeći se tim starim prospektom iz staroga veka, naime iz davne 1938 godine, putnici su stigli u Slavonski Brod, ukrcali se u male vagone i povezli se uskotračnom železnicom kroz Bosnu. Njih dvojica–stari turist i stari vodič uglavili su svoja poprsja u okvire vagonskih prozora i stali da posmatraju pitome pejsaže obrađenih njiva. Zmirkajući jako kratkovidnim očima, stari vodič, angažovan po liniji starih veza, osecajući se u svom starom svojstvu, neprestano je pričao:

“Čujete li, gospodine, kako krckaju vagoni? No, eto! To je stara Bosna. Ja vam garantujem: Bosna je divna! Sva je naročita. Njena lepota je baš u tome sto je–devičanska. Nije podlegla civilizaciji. Železničkih pruga ima, razume se, samo najneophodnijih. Tek toliko da se može izvoziti po štošta. Mi imamo smisla za čuvanje patrijarhalnosti.

Ispružio je tanku, zakržljalu ruku kroz prozor i uzviknuo:

“Gledajte, čobanica!”

Stari turist, obožavalac divljih lepota, znalački se zagleda u devojku kod ovaca kao u centar sočno zelenog pejsaža, koji promiče u suprotnom pravcu voza, i namršti se:

— Pa ona ima knjigu u ruci!

— Ništa to, ništa to, — umirivao ga je stari vodič, — to je sanovnik sa slikama. U šarene slike zagledala se čobanica!

Stari turist uvuče malo glavu i zažmiri. Došao je da ovde, posle toliko raznolikih vesti tamo, lično i na licu mesta proveri kako zapravo stoji stvar sa tom iznenada slavnom zemljom. Dremovan, putuje on evo drugi dan kroz zemlju Jugoslaviju i, spuštajući samouveren osmeh u obešene zareze na krajevima tankih usana, dosad je utvrdio: železnice rade kao i pre rata, svi su mostovi tu; u vozu sede putnici, neko jede, neko drema, neko peva, puši, čita novine, kondukter dubokomirnodopskim glasom izvikuje stanice, ljudi se nekako spokojno-zaposleno razilaze sa perona…Znači: lažne su priče o tome kako je u ovoj zemlji sve srušen. Jer, otkud bi ovi evropski provincijalci mogli ovako brzo da uspostave saobraćaj i daju tako veseo — radan izgled zemlji za svega dve godine? Čuo je tako, na primer, od nekog fanatika da je železnička stanica u Slavonskom Brodu bila sva srušena i da su putnici, čekajući voz, sedeli na hrpama cigle. Ho, da, primitivci uvek preteruju, on je malopre svojim očima video da to nije istina. Brodska stanica je tu i može se reći, sasvim pristojna stanica. U redu, dakle. Sve je po starom. Evo, na bosanskim njivama, kao i pre, mašu širokim lišćem dobro porasli kukuruzi. Eno jedna orijentalka: zakukljena žena vodi za ruku bosonogog dečka prašnjavim drumom u naselje daleko od pruge.

Taman je putnik, stari turist, a zadovoljstvom utvrdio da je Bosna ostala, prema starim prospektima, muzej orijentalnih primitivnosti, kad se od Doboja, mirne slike pejsaža uskomešase. Dolinu reke Bosne, čas s jedne, čas s druge strane, u pravilnim razmacima, pritišli mladi ljudi–mladići i devojke, s krampovima, lopatama, ašovima. Krampaju, kopaju, odvaljuju stene, seku, prevoze, smeju se, trče, pevaju; na kamenu, po nasipima i lepo uređenim logorima ispisali svoje parole; ponegde, evo se lepo vidi iz voza, sede na zemlji kao u školskim klupama i slušaju predavanja…

“Koji su ovo što kvare ovu surovu lepotu prirode?”

“Eto, omladinci…Kao krivac promuca stari vodič.

A tako! To je, dakle, ta čuvena jugoslovenska omladina koja tako opasno zvecka radnim alatom i knjigama!

Zadivljeni putnik stajao je sad na levoj obali reke i osećao se u radnom mravljaku. Stajao je, najpre, zanet, bez misli. A onda pokušao da reši: što je to čudno, neobično i nepoznato što ga je privuklo za ovo mesto i zbunilo? Video je on i dosad građenje železničkih pruga i u kolonijama i u metropolama, ali to je sve bilo jednostavno građenje saobraćajnog objekta. Njega grade normalni, mrzovoljni radnici. A šta je ovo ovde? Ovo nije samo saobraćajni objekt. Pa šta je to? Šta će to desilo? Ovo je Bosna, a opet nije Bosna!

Evo, planine su one iste stare planine, na čijim su visinama tamni četinari, a dole veselo-zelene bukove šume. I reka Bosna je ista. Evo je, teče prilično brzo koritom, koje je odavno pronašla, žuboreći na preprekama, između visokih brda. Zaobilazi ona planine, krivuda udno njihovih padina i odlazi, poslovna i vesela, k Savi. Na uskom pojasu ravnice, koju je ostavila duž svoga toka, napravljena je, davno, uskotračna železnica! Njome klize mali vagoni–mali za one koji su navikli na veće–i prenose ugalj i ljude.

Decenijama škriputali su ti vagončici pored reke Bosne, izvlačeći iz zemlje dobra, a ne donoseći zamenu za te vrednosti. Gore na klisuri, sedeo je čobanin, deljao od vrbove mladice sebi sviralu, jeo grumen hladne pure, češao se crnim noktima i u pete, raspucale od bosotine, utiskivao rastopljen loj. Dole, u ravnici, njegov otac je teško i sporo orao drvenom ralicom. Čuvao je on dugo svoje blago, celo detinjstvo, a kad je stasao u mladića, prihvatao je one iste rukunice drvenog pluga; ujesen, kad stigne kukuruz, odnosio je tu svoju osnovnu hranu gore, kozjim putanjima, u svoje obitavalište, visoko u planini: bežao je od zulumćara. Danas, te kuće, što se bele planinskom zelenilu, bude misao da su ih ljudi gradili visoko i daleko samo zato što je svako želeo da ima više sunca i vazduha, da širi prostor puca ispred njegovih očiju kad stane na svoj kućni prag. Vadici su bili brda i uvale, šuma i daleka ravnica. Priroda, lepa i surova, zatvorenih nedara, škrta. Bila je to njihova zemlja, zemlja čobana i orača, zemlja porobljene raje, argata i fukare, u čijim se očima odražavala slika te sirove i surove lepote i tinjala mrka želja za slobodom.

Dole, cestom, pet stotina godina prolazili su turski osvajači, begovi, paše i age, vlasnici kmetova, gospodari raje; prolazili su, zatim, austrijski žandarmi, sa šarjenim perjem na crnim cilindrima, pa posle isti takvi bez petlovog perja za kapama.

Bosanci su slušali priče o bogatoj Bosni, o nekom skrivenom blagu tu u njoj, u njihovoj postojbini; gledali kako se tom uskotračnom železnicom samovoljno odnosi to njihovo bogatstvo, i odlazili, iz te bogate zemlje, da traže hleba. Iz Bosne su polazili kosci u Slavoniju da na tuđim njivama slažu otkose. Išli su i dalje: na Rajnu i u Ameriku, u Francusku i Belgiju, da u tuđim fabrikama prerađuju sirovine odnete iz njihove zemlje.

Putnik je dugo stajao i gledao u Zenicu, iznad koje se diže dim iz svih industriskih dimnjaka; stajao je dugo i gledao kako se izmenjuju smene radnika i, na jednom od radilišta Pruge, pored tog industriskog centra, ponovo dugo posmatrao radnike kakve nikad dosad nije video.

— I sve je to dobrovoljna radna snaga! — čudio se čovek iz staroga sveta.

— Nismo mi radna snaga, nego snaga radnog naroda — ljubazno je objasnio strancu stasit mladić s minerskom lampom na grudima. Jeste, mi omladinci gradimo prugu. Za devet meseci — 230 kilometara. Da, imate pravo, čudne su to cifre — prema starima. Na primer, deo ove pruge kojom ste stigli ovamo u Zenicu, naime njenih 87 kilometara gradila je Austro-Ugarska carevina ravne tri godine. A Kraljevina Jugoslavija sagradila je u Bosni i Hercegovini za 22 godine svega 210 kilometara pruge…Mi ćemo, za pet godina, po našem planu izgraditi još nekoliko pruga, zatim: hidrocentrale, fabrike, otvoriti nove rudnike…Ukratko, za pet godina Bosna će biti industriska zemlja.

— A odakle ste vi, mladiću?

— Ja? Odavde. A onaj tamo, isto miner, on iz Hrvatske. Onaj sto mu priđe je iz Makedonije.

Stranac se stao ogledati oko sebe: a gde je Bosna? Ona stara nepismena Bosna, čija je neprosvećenost bila toliko ugodna eksploatatorima ugljenokopa i šuma; ona Bosna čija je nazadnost reklamirana kao turistička atrakcija za strance, i njeni stanovnici s fesovima i feređama, s gunjevima i likovim opancima kao pitomi stanovnici u predelima, kojima po prirodnim lepotama nema nadaleko ravnih. Ovo nisu oni ljudi iz starih prospekata, što su po ceo dan skrštenih nogu i ruku eglenisali i kafenisali, a uveče, “kad kroz mahale fenjere zapale” po celu noc ašikovali po kapidžicima. Ovaj mladić što otrča od njega i što mu je, zastajući za časak, govorio sta je sve planom predvidjeno da se uradi u njegovoj republici, nije onaj nezainteresovani radnik kakav je prisiljen da bude najamnik u kapitalističkim zemljama. Ovo je nova ličnost na radu, politički subjekt, državnik.

Orijentalne romantike, dakle, tu više nema. Ovi mladi ljudi, koje je dosad video duž Pruge i u Zenici, civilizuju divlju krasotu zemlje Bosne i rade na svojoj ekonomskoj nezavisnosti.

U dno ovih gorostaskih brda, kroz čije klisure teč radosna reka boje bukovih šuma i četinara, vijuga uskotračna železnica, a do nje će, krajem ove godine, paralelno poći normalan evropski kolosek. Tada će ovi čarobno lepi krajevi biti jos lepši i pristupačniji.

*

Od Bosne iz starih vremena ostale su prirodne lepote ove izrazito planinske oblasti, bogate rekama koje, boreći se za svoje tokove, lukavo zaobilaze planine i vešto se provlače kroz klisure, praveći najlepše slike u prirodi. Ostale su zidine i gradovi iz ranog i kasnijeg Srednjeg veka. Eto tu, pored novog tunela "Vranduka", koji je probila nova omladina u starom masivu, diže se staro, najprkosnije ljudsko naselje koje čovek može da zamisli: stari grad Vranduk. On se popeo, sa svojim kućama, stisnutim jedna uz drugu, na vrh Bosnine klisure i odatle, kočoperno, sa samog ruba najvišeg grebena, još od 1410 godine sluša kako duboko ispod njega protiče reka Bosna. Iz tog prvog reda gledališta, iznad glavnog puta kroz Bosnu, posmatrao je on vekovim razne prolaznike: turske vojnike, begove i sirotinju raju, a zatim, 1878 austro-ugarske okupatore, koji su ušli u Bosnu kao perjanici osvajača zaostalih balkanskih zemalja; oni su imali mandat da "umire" Bosnu, pod parolom: "Nepismenost i zaostalost su uvek saveznici reakcije." Ali pošto ti divlji "Bošnjaken" imaju bunđisku narav i sve nešto gunđaju da Bosna nije ni turska ni austriska, nego njihova, dosetljivi cesarsko-kraljevski-apostolski zapovednik Bosne Fon Kalaj je rekao: "Alzo gut, ne propinjite se na prste očekujući nešto sa Istoka, vi ste nešto zasebno. Vaš jezik nije ni srpski, ni hrvatski, a sačuvaj bože srpskohrvatski, nego — bosanski! Na tom svom rođenom jeziku lep se vi svađajte između sebe, jer ste vi, um gotesvilen, tri vere, i u ime božje, gložite se između sebe! Take ćete se manje brinuti o civilizatoru-okupatoru." Pod slično prosvetnom metodom nastavili su da vladaju i gazdaši jugoslovenske monarhije. Dok je pod turskim ropstvom "domaća buržoazija na petu paru učestvovala u eksploataciji svog sopstvenog naroda" (Masleša), domaća buržoazija kraljevske Jugoslavije biće da je za veći bakšiš učestvovala u eksploatisanju svog sopstvenog naroda. Eksploatatori su se menjali, a narod je ostajao da trpi, sve dok nije ustao i iz "egzotične" zemlje Jugoslavije proterao sve okupatore i sve eklsploatatore.

*

— Slušajte, — rekao je stari turist starom vodiču, — ovde mora biti da se nešto krupno desilo! Šta se to desilo?

— Pa… Pokušao je nešto stari vodič, i na kraju priznao: — Ne znam, šta se desilo, nisam dolazio nekoliko godina ovamo. Znate, u Bosni je jako pucalo za vreme okupacije.

Ne, ovde nema stare Bosne. A možda je to samo zbog pruge. Pruge, zna se, donose sobom velike promene.

Naši putnici pošli su dalje, u Sarajevo. Ali ih je svuda pratio novi rad. Natmureni stari vodič razvedrio se malo tek kad su se našli na bregu iznad Sarajeva, i uzviknuo:

— Gledajte lepotu!

Panorama Sarajeva bila je ista kao i pre: grad sa belim zdanjima, tornjevim i minaretima, sasuo se odnekle sa tamnih planina u zelenu kotlinu kojom protiče rečica Miljacka. Turist je stajao dugo, očaran, iznad čudesne slike grada i pokušao da odgonetne: šta je to što čini taj čarobni izgled, zbog čega je ovaj grad tako slikovit? I setio se: tu dubinu daju planine u bližoj i daljoj pozadini: Trebević, Igman, Treskavica, Bjelašnica. Zatim je pošao dole, u Sarajevo, da tu divnu njegovu sliku razgleda u

delovima. Ali, približujući im se, slike su se rastapale u obične evropske ulice centra grada, od kojih su, iznenada, plazile uzbrdo male i krivudave uličice.

Evo — Baščaršija! Stara Bosna usred Sarajeva! To je taj centar "jugoslovenskog Orijenta". Evo malih, krivudavih uličica i, — turist iz starog sveta zastao je, ugodno iznenadjen. Pred njim je bila slika iz davne prošlosti. Na stoličići sedeo je nepomično starčić, smežurana izdužena lica, boje požutelih starinskih zapisa. Staračke oči, pogledom iz davnina, mutno su gledale mimo prolaznika, dugi, mekožuti prsti mirovali su na kolenima. Ovaj efendija sedi tako nepomično već pet stotina godina, iza njega — doba begova i kmetova, argat i fukara; u ograđenoj bašti mirišu zumbuli, a "u hladu jasmina, s ibrikom u ruci, stajaše Emina". Strancu se činilo da ta figura na stolici miruje u Bašcaršiji u filosofskoj rezigniranosti samo kao pretstavnik starine. No, eto, ona je tu, egzotična Bosna. Ako se sad te opuštene usne maknu, poteći će reci u stilu stare neradne orijentalne otmenosti. Stranac je s poštovanjem prišao starcu i lagano prstima takao mu rame. Od tod dodira starčić se maknuo i — cela slika je nestala, rasula se iz predjašnjeg oblika.

— Trešnje su se po deset dinara! Slatke trešnje!

Prodavač voća u Baščaršiji neočekivano žustro ispružio je ruku za hartijom, i koščatim prstima, skvrćenim od starosti, počeo da grabi tamnocrvene trešnje. Iza njega sjapio je crni ćepenak, pun memle.

— Sve je to puno memle i sve ćemo to ukloniti, — objašnjavao je mlad inženjer urbanistički plan grada. Tamo, vidite, biće nova prilazna stanica širokog koloseka, nove zgrade oko nje ići će u visinu. U podnožju Trebevića gradi se nekoliko stotina kuća svaka za po jednu porodicu radnika industrije koja se podiže u blizini…Novi plan grada sačuvaće arhitektonske spomenike i kolorit onog specifičnog Sarajeva. Ostaviće se izvesne ulice, mahale, koje su tipično bosanske i pojedine zgrade koje imaju elemente bosanske arhitekture. Ali u svemu tome, razume se, odlučujuću reč ima higijena. Turist će u Sarajevu naći arhitektonske spomenike i sve predmete domaće radinosti: rezbarije u bakru i drvetu, vezove i ćilime, ali Sarajevo neće biti grad koji, zbog nekakve egzotike, treba da trpi nezdrava naselja. U njemu će biti znanstveno sačuvana starina, ali starina samo u predmetima, ne u ljudima.

Pošto su se našetali kroz grad i oko grada i sa svake uzvišice ponovo se divili slikama koje grad pruža, i pošto su se naslušali raznih brojeva i mera; kilometara, tona, tečajeva, procenata, kubika, koji se jate nad starom Bosnom i kao ptice raširenih krila sležu u nove puteve, ugalj, nasipe, useke i ljude koji se opismenjavaju, — stari turist je zaželeo da razgovara s nekim ko stanuje i živi u planini, daleko od ovih zaraznih centara, gde je, na nekakav neshvatljivo brz način, nestalo iz duša ljudi svega onoga što je Bosnu činilo naročitom! Uputio se na Romaniju, divnim gorskim alejama, između stena ukrašenih zelenim grmljem. Gore, na vrhu, stari vodič je uzviknuo:

— Aha! Divno!

Taj njegov uzvik izazvala je ovakva slika:

Na širokom platou, kod stada ovaca, sedeo je gologlav dečak, sam, pevušio nešto deljajući nožićem parče srveta. "Divno"! Stari vodič konačno je bio zadovoljan što

može starom turistu pružiti pejsaž sa čobaninom kao egzotičnom figurom.

— U svesti ovog čobanina, — tumačio je stari vodič koji je iznenada zivnuo, — u njegovoj svesti biće da postoje sam najprimitivnije pretstave o životu i svetu.

— No, šta je mali? — postavili su pitanje dečaku, ne da čuju odgovor, nego da ožive figuru u pejsažu.

Dečak podiže glavu, sinu oštrim pogledom, razgleda malo došljake i reče otezući:

— Dobar dan.

— No, kako je?

— Sad dobro — odgovori dečak posmatrajući došljake i lagano ustade.

— Kako sad? A pre?

Dečak se nasmeši.

— Prije su tu bili cijeli bunkeri, eto tu gdje držite nogu. A prije bunkera — tamo je stajala lijepa zidanica, eto ona gomila iza vaših leđa, a tamo desno, izgorjela je šumareva kuca. Ovo ovdje ću nove barake Šumske uprave.

Pošto su ga došljaci posmatrali nekako naročito, a lepo je odmah video da su ovamo pali ko zna odakle, dečak je našao za potrebno da im objasni to svoje rodno mesto.

— Da, da, sad je to sagrađeno, zar ne vidite da je novo? Kod nas je bilo sve srušeno…E, a ovdje, gdje stojimo nekako u januaru četrdeset i druge godine, okupio je Čiča ljude iz okoline. Mnogo ih je bilo. Ne znate ko je Čiča? To je taj što je ovuda vojsku poveo…Niste ga vidjeli? Iha, a koliko sam ga ja puta vidio! Visok, suv, opanci mu kaišima uvijeni sve dovde! On je naš narodni heroj, — reče dečak ponosito i dodade još ponositije: — Moj otac je bio u Čičinom odredu.

— Jesi li pismen? — upitala cu, pokazujući na sveščicu koja je virila iz dečakova dzepa.

— Ja? Idem na tečaj. A poslije ću na zanat.

Dečak je nastavio da delje već odeljen komad drveta i, tišim glasom, još uvek ce čudio:

— Kako to da niste znali?…

Nisu oni znali ni to da se i čobani navikavaju da idući za ovcama nose početnicu pismenosti, niti razumeli kako to da njhov na putu za Mostar svaki čas nailazi na tablu: “Pazi! Radovi na putu!”

Od Sarajeva prema Mostaru priroda se lagano lepotom roguši: divne zelene uvale i strmine sve se više dižu i plahire, nestaju zelenila, a sve je više kamena. Dolina reke Neretve, u čijoj vodi je više boje neba nego šume, sve je dublja, stene iznad nje sivo-mrgodnije. Zelenila uopšte više nema: Neretva teče između golog kamena. Ta kamena brda, preko kojih ti se cini da se razleze daleki odjek pesme: “…po kamenu

hercegovskom, hej! haj! e-ej!" Veličanstveno hladna, nemilosrdna, izazivaju pitanje: A kako se ovi ljudi bore so ovom surovoščcu? Sve je u kamenu, čisto, uredno, bez blata, bez plodne živice, i ljudi čisti u svojim belim košuljama. I kuće su od kamena, i krovovi, i ograda oko malenog dvorišta i njivice, nekoliko kvadratnih metara otetih krasu. Hercegovci otimaju krasu sve što mogu: pravi se kocka za kaldrmu, sprema tučanik za nove drumove, iseca kamen za gradnju novih kuća. Svuda se radi. Novi mostovi preko Neretve, kod Jablanice veliki radovi.

–Šteta! — rekao je stari vodič. Radovi cu pokvariti sklad divljine. Čuo sam da ovi hoću da promene za jedanaest kilometara prirodni tok Neretve radi hidrocentrale.

— Hidrocentrala na Neretvi? — potsećao se stari turist. — Za nju je nekad bilo zainteresovano jedno francusko društvo.

Raspitali su se na licu mesta, kod prvog čoveka koga su sreli.

— Ko gradi? Mi gradimo!

— Znam, ali čije su akcije?

— Naše, — odgovorio je Hercegovac. Imamo dosta akcija. Eto vidite, u Jablanici se gradimo stalno radničko naselje, to jest radnički grad, sve moderni stanovi za radnike, pa dom kulture, pa…

— Čiji je kapital, to ja pitam, razumete li?

— Ma razumijem, kako ne bih razumio! Kapital je naš. Naš novac, dabome.

— Dobro, a kako se zove taj što gradi? Koje ste vi firma?

— Hercegovac se nasmeja:

— A, tako! E, mi smo FNRJ.

*

U glavni grad Hercegovine, u Mostar, izgleda da se sručio sav kamen ovog sveta. Sivinu toga neobičnog grada od kamena i u kamenu razvedrava svetlo-plava Neretva čiji slapovi razdragano buče pored starog turskog mosta. Odozgo, iz plavog neba sipa jara, jara bije i odozgo, iz kamena.

— Jeste, ljeta su nam naročito topla, — objasnio je putnicima jedan Mostarac. Zime su takođe žestoke kad zahuje ledeni sjeverci. Ali zato proljeće, kad dođe "vakat bijelog behara, sve mirišu redom mahale Mostara." Procvetaju trešnje, čuvene mostarske trešnje, i zaplavi kadulja. U proljeće je Mostar najljepši grad na svijetu!

Stojeći na starinskom mostu, putnici su gledali niz reku gordu zbog svoje plave čistoce, nemirnu i prkosnu, jer teče između kraških planina u preteče-surovoj boji kamena.

— Odakle ovoliko voće i povrće u Mostaru?

— Iz okoline, — objašnjavao je Mostarac. — Možda će vas interesovati: kod nas je ove godine prvi put zasađen pamuk…Po našem planu, za pet godina u pogledu elektrifikacije…

— Molim! — prekinuo ga je stari vodič, koji nije hteo ništa da zna ni o elektrifikaciji, ni o pamuku, ni o tome da su pasivni krajevi bili ekonomski pasivni zbog razbojničke aktivnosti starih upravljača, a da, "kad gurne snaga živa, s ljudima drugim i stepa drukčija biva". Planski iskoristiti i podneblje i zemljišta…

— Molim, — zmirkajući na suncu prekinuo je stari vodič pokazujući svome saputniku sparušenu staricu, u kostimu sa starih prospekat koja lagano prolazi pored pećine-kafane, kod stare ćuprije, gde su nekad sedeli mostarski književnici Santić i Ćorović. A stari turist nervoznim pokretom izvuče svoj primerak zvaničnog prospekta na francuskom jeziku štampanog en Yougoslavie pod br. F. 555 godine 1939 i glasno pročitao tekst: "Jugoslavija je, u svojim muslimanskim provincijama, više turska nego Turska. Pokrivene zene, derviši, fesovi i turbani, sve ono što je iščezlo u otomanskoj zemlji, ostalo je netaknuto, u Bosni i Hercegovini".

Gledajući mlad svet, ljude i žene, kako zaposleno prolaze ulicama starog Mostara, stari turist pitao je ražalošćeno:

— A gde je to?

Kašljucajući, vodič se izvuče iz starog prospekta i progunđa:

— Ovde su, kanda, srušeni svi do jednog Ibrahim-begovi ćoškovi..

— Gde je…to netaknuto? — insistirao je stari turist koje se smatrao prevarenim.

— Mora ipak da ima negde. — umirivao ga je vodič. Mozda ćemo naći.

*

Zatim su ućutali i krenuli dalje.

I evo ih posle dugog lutanja gde tiho i ćutljivo sede u autobusu, prepunom novih turista, i voze se kroz Bosansku Dubicu. Ti novi turisti, radni ljudi, iskoriščuju svoj godišnji odmor u Bosni.

— I uživaš u lepotama ovih krajeva i učiš istoriju!

Tumac te istorije nije bio ni vodič ni zvaničan: o istoriji su im govorili ljudi i žene koje su sretali uput. Stigli su, evo, na utrinu oivičenu dvema-trima kućama. To je zaselak Kruškovac, pet kilometara od Bosanske Dubice. Na ovoj utrini bio je prvi borbeni položaj 27. jula 1941. Naslonjena na novu ogradu svog dvorišta, sredovečna seljanka pričala je posetiocima o prvoj borbenoj akciji:

— Eto, tu, skupio se narod — preko 'iljadu ljudi. Svi ti voćari, to je bio — oblak od naroda. Zgrabio — ko vile, ko kolje, sekire, rogulje. Imali su i dvije puške. Ustao narod da se brani. Odavde je bio prvi napad na Dubicu…

U borbi poginuo joj je muž i dever, a ona sa kravom i petoro dece pošla u zbeg. Sad stara Šarava mirno stoji u hladu nove kuće, a mala Milkica, devojcica od dvanaest godina, na dugo nagovaranje, pristala je da i ona nešto kaze o prošlom ratu. Ispričala je to u dva-tri stiha, koja je sama sastavila:

Ja sam mala pionierka,

ispaćena ovog rata

po Kozari vodajući

svog malenog brata.

Koštunjav seljak, upirući prstom u visoku travu ukraj kolskog puta, objašnjava:

— Legne seljak sa sekirom u bujad i čeka ustašu. Daj oružje! vikne, skoči i — oružje uzme sam!

Malo dalje, kod naselja Knežice, putnici su se opet zaustavili: odavde su 27. jula 1941, rano ujutro, zapucale prve puške u Krajini na kasarnu ustaške žandarmerije.

Prašina se lagano diže putem kroz rodna polja. Ukraj puta, u spaljenim i srušenim selima, seljaci tešu građu za svoje kuće; u hladu mirno planduju ovce. Ispod Kozare autobus je opet stao. Ovde je pod rukovodstvom heroja Mladena Stojanovića napadnuta opština i oslobođeni seljaci-taoci. Autobus se zatim peo krivudavim putem uz samu planinu Kozaru, punu spomenika borbe.

— Gledaj — Kozarčki kamen! Na vrh njega popeo se Drago, jedan moj prijatelj, radnik iz Prijedora, i šišao ove dolje.

To dole bila je sada mirna zelena uvala, iznad koje se, praveći okuke, peo put.

— Divan prizor, pa to je krasna aleja, taj put, — šapnuo je stari turist starom vodiču.

— Da, samo ne znam kud su se uspetljali svi ovi ljudi i kolija s trupcima celim ovim putem, — šapnuo je stari vodič starom turistu.

Gore, na vrhu Kozare, na Mrakovici, na 820 metara nadmorske visine, grade se zgrade za decje letovalište. “Gradice se i za odrasle”, objasnili su čobančici. “Kad je vedro odavlen se vidi Šlavonija. Ona planina što se plavi daleko, to je Grmec, a ono desno, to je Plješevica iznad Bihaća”.

*

Taman je autobus izišao nekoliko kilometara iz Banje Luke i pojurio uz Vrbas prema Jajcu, kad čovek u radničkom odelu stade nasred ceste i diže ruku: “Stoj! Odozgo, s brda, iz otvorenog kamenoloma, sručavaju se gromade kamena odvaljenog pneumatičkim čekićem. Dole, pred kamenolomom, dug niz kola koja odvoze kamen za gradnju i tučanik.

— Xm! — rekao je stari turist, — svakako je to ona ista firma koja gradi i

hidrocentralu. Snažno neko preduzeće, što svuda preuzima radove.

Usput, uz Vrbas, koji teče između kraških stena, pale se krečane, otseca i seče kamen za gradnju, rastu zidovi novih kuća. Stari vodič je ćutao uvređeno, a jedan novi turist, nemiran i veseo mladić, citirao je stihove o devojci Neveni što je bijelila platno na rijeci zelenoj, na Vrbasu što sa stijenjem ratuje.

Vrbas i sada ratuje s gorama, teče kanjonima, upija u se zelenilo stena što su stisle njegovo korito; tamo, gde je devojka Nevena pevala o sivom sokolu što s četom uminu u goru, sedi sada devojčica s crvenom maramom na glavi, i dok njene ovce mirno pasu, ona nestašno baca kamenčice u bistru vodu reke. A Vrbas šumi, nervozan i brz između stena; kad mu se one jače izmaknu, on ljutito zapenuši i besno skače preko kamena. Stene iznad njega su u naslagama, kao ogromne knjiege poređane jedna na drugu, iz kojih geolozi čitaju zemljinu istoriju. Kad se brda malo razmaknu i, za trenutak, dobroćudno zašume kukuruzi, tada se i Vrbas malko umiri i laganije teče. Tue, gde je obala blaža, ljudi su prišli ljutitom Vrbasu i postavili vodenicu. Oholi Vrbas, praveći se da ne sna za nju, prokreće je samo krajičkom svoje snage. Zatim se opet brda primiču i odjednom namrgode golim krasom. Vrbas je sad tamnije boje, u njemu se ogledaju visoke stene; one se sve vise skupljaju uz korito reke, voda brzo teče i šumi u dubini uzanog hodnika. Vrbas protiče kroz duboki kanjon. Na raskrsnici puta za Mrkonjićgrad dečak Zijad objašnjava.

— Odozgo sa stijene partizani stalno pucaju na put, na fašiste, ne prekidaju borbu. U selu, tamo gore, žene vare ‘ranu, a mi im, djeca, prinosimo…Ja? Ja sad idem na tečaj. Uskoro ću biti pismen.

— Slušajte, — šapnuo je stari turist starom vodiču, — sve mi se čini da je ona devojka što čuva ovce kod Doboja čitala knjigu. Nije ono bio sanovnik!

Zatim se ukazalo Jajce. Veseo grad, pun boja, rasut po brežuljcima. Stari turist bio je umoran i mrzovoljan, a novi se tek sad raspoložili. Istorijski grad Jajce! Eno, u onoj beloj zgradi na obali Plive dogovorili su se narodi Jugoslavije kako će urediti svoju državu. Tamo dalje, na obali Vrbasi, u maloj kući, bio je štab, a do nje lep kućica na stepenicama u kojoj je stanovao komandant. S kakvim poštovanjem su mladi posetioci razgledali ta mesta, spomenike najnovije istorije. Starog turista, međutim, više su zanimale starine: on se popeo na zidine grada kralja Tvrtka, pregledao žrtvenike iz paganskih vremena i katakombe Bogumila. Odatle, sa zidina, grad pruža sliku koja se ne da zaboraviti. A reka Pliva, koja kroz grad teče mirno, odjednom, sa visine od 30 metara skače u Brbas, sva u beloj peni. Stranac je dugo gledao to hučno skakanje, a onda, sa svojim vodičem, pošao uz Plivu, na rečna jezera 12 kilometara od Jajca. Okružena zelenim gorama, ta jezera liče na neku malu Boku Kotorsku. Tu će biti podignuta zgrada za letovanje.

Zatim su se putnici našli na građevinskom radilištu. Sasvim neočekivano. Ljudi, žene, deca — sve je bilo u pokretu: raznose se ostaci starih zidova, grade se novi, teše građa, meša malter.

— Šta je ovo?

To je selo Jezero. Ono je u ratu bilo potpuno srušeno. Sad stanovnici grade svaki svoju

kuću na mestu stare. Kuće će biti kao i prije, sam ljepše, s većim prozorima.” Stranac je posmatrao mlade devojke u dimijama. Ne ispuštajuci alat iz ruku, devojke su objašnavale kako će izgledati njihovo novo selo i, na pitanje, govorile zgranutom strancu svoja imena: Avdija, Hurka, Safija…

— Pa vi ste muslimanke?

— Da, pa?

— Pa ni ovde nema one stare Bosne!

Devojke su se nasmejale, razdragane i mlade, otvorena, vesela lica.

Stare Bosne više nema. Nju menjaju novi ljudi koji su vodili borbu i koje je borba učinila novim.

(Juli 1947 godine)

THE END

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.